

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE TEKNİK ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

**Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir
Değerlendirme**

R. Hülya ÖZTÜRK ^{ID}

Selçuk Üniversitesi, Akşehir İİBF, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye
hulyaozturk@selcuk.edu.tr, ROR ID: ror.org/045hgzm75

Öz

Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi Avrupalı devletleri alacaklarını tahsil etmeyi garanti altına alan çözümler üretmeye sevk etmiştir. Bu çözüm yolu Rüşumu Sitte, Duyun-u Umumiye ve nihayet Reji İdaresi'nin kurulmasını sağlayan süreçtir. Osmanlı Devleti'nde kar etme potansiyeli yüksek bir ürün olan tütün Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. Reji İdaresi Osmanlı topraklarında tütünden elde edilebilecek her türlü geliri yöneterek, bu gelirle Osmanlı Devleti'nin borçlu olduğu ülkelere ödeme yapılmasını amaçlamıştır. Reji İdaresi uygulamada tütün üretimini ve ihracatını arttırmayı amaçlayan bir tavır sergilememiş aksine sadece kar oranını arttırmaya odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yürüttüğü faaliyetler üreticinin şikayetçi olmasına yol açmıştır. Reji İdaresi'nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri de olumlu bir düzlemde seyretmemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu borç çıkmazı Reji İdaresi ile ilişkilerin sürdürülmesini gerektirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Rüşumu Sitte, Duyun-u Umumiye, Reji idaresi, Tütün

Atıf Bilgisi

Öztürk, R. H. (2023). Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 22 (1), 54-71.

<https://dx.doi.org/10.59768/sustad.2023.5>

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	21.05.2023
Kabul Tarihi	21.06.2023
Yayın Tarihi	26.06.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	sosyoteknik@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı ve Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Evaluation on the Ottoman Foreign Debt, Tobacco and the Activities of the Regime Administration

R. Hülya ÖZTÜRK

Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Akşehir, Konya, Türkiye.
hulyaozturk@selcuk.edu.tr, ROR ID: ror.org/045hgzm75

Abstract

The declaration of the Ottoman State that it could not pay its debts in 1875 prompted the European states to produce solutions that guarantee the collection of their receivables. This solution is the process that led to the establishment of Rüşumu Sitte, Duyun-u Umumiye and finally the Reji Administration. Tobacco, a product with a high profit potential in the Ottoman state, attracted the attention of European states. The Reji Administration managed all kinds of income that could be obtained from tobacco in the Ottoman lands and aimed to make payments to the countries that the Ottoman state owed with this income. In practice, the Reji Administration did not take an attitude aimed at increasing tobacco production and exports, but focused only on increasing the profit rate. The activities carried out for this purpose have led the producer to complain. The relations of the Reji Administration with the Ottoman state did not progress in a positive way. However, the debt dilemma of the Ottoman state required the continuation of relations with the Reji Administration.

Keywords

Rüşumu Sitte, Duyun-u Umumiye, Reji Administration, Tobacco

Citation

Öztürk, R. H. (2023). An Evaluation on the Ottoman Foreign Debt, Tobacco and the Activities of the Regime Administration. *Selcuk University the Journal of Social and Technical Researches*, 21 (01),54-71.

<https://dx.doi.org/10.59768/sustad.2023.5>

Article Type	Research Article
Date of Submission	21.05.2023
Date of Acceptance	21.06.2023
Date of Publication	26.06.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	sosyoteknik@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Osmanlı ekonomisinde tütün önemli ve öncelikli bir tarımsal ürün olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli nedenlerle tütünün yasaklandığı dönemler olsa da yasakların sona erdiği tarihlerden itibaren tütün Osmanlı ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Bu önemli tarımsal ürün Osmanlı Devleti'nin sürdürülemez bir borç döngüsüne girdiği 19. yüzyılın ortalarından itibaren daha da dikkat çekmiştir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nın finansmanı için kaynak arayan Osmanlı Devleti Avrupa'dan dış kaynak temin ederek bu soruna kısa süreli çözüm bulmuştur. Ancak vadesi gelen borçların ödenememesi ekonomiyi dış kaynağa bağımlı hale getirmiştir. Böylece dış borçlanma olağan bir borçlanma haline gelmiştir. Borcun borçla kapatılması bir süre sonra ekonominin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ne kredi veren ülkeler alacaklarını tahsil etmek için yollar aramış ve sonunda kar potansiyeli yüksek olan tütün ilgi alanlarına girmiştir.

1. Osmanlı'da Tütün

1570'li yıllardan itibaren tütünün Osmanlı topraklarında var olduğu ve Amerika kıtasının keşfiyle birlikte Avrupa'dan geldiği düşünülmektedir. Osmanlı topraklarında tütün tarımının ilk olarak Yenice ve İskeçe taraflarında yapıldığına yönelik genel bir kabul vardır. Ancak Yılmaz 1598 yılından daha önce Batı Anadolu'da tütün tarımının yapıldığını öne sürmektedir (Yılmaz, 2005: 15, Akhisari, 2015: 51). Tütünün Osmanlı topraklarına gelişi ile ilgili olarak net bir tarih vermek güç olsa da Venedikli ve İngiliz tüccarların ticaret amacıyla bu ürünü Osmanlı Devleti'ne getirdikleri noktasında genel bir kabul mevcuttur (Oktar, 1992: 24). 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarına gelen tütün yaklaşık bir asır sonra Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği ürünler kapsamına girmiştir (Yılmaz, 2005: 73). Kısa süre içinde tarımı yapılmaya başlanan tütünün ekim alanları zaman içinde genişlemiş, getirisinin yüksek olması da tütün ekimine yönelik talebi artırmıştır. Tütünden elde edilen gelirin yüksek olması aynı zamanda dikkat çekmesini de sağlamıştır.

Oldukça kısa süre içerisinde kullanımı artan tütünü devlet önceleri yasaklamak istese de tutumundan vazgeçmiş ekimi artan tütünden gelir elde etme yolunu seçerek vergi almıştır. İlk tütün vergisi de 1688 yılında alınmıştır. Tütün üzerinden vergi alınması 1874 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte yayınlanan Duhan Resmî Hakkında Nizamname kanunu ile çiftçiler serbest bir şekilde diledikleri tütünü üretebileceklerdi ancak imalat ve satış sırasında paketlerin üzerinde devlete ait olduğunu gösteren bandrol yapıştırılması zorunlu hale getirilmiştir (Çiftçi, 2014: 172).

Özellikle Kırım Savaşı'nın finansmanını sağlamak için dış borçlanmaya başvuran Osmanlı Devleti bir noktadan sonra sürdürülemez bir borç dinamiğinin içine girmiştir. Vadesi gelen borçların ödenememesi, borcun borçla kapatılması gibi palyatif çözümler mali disiplini bozmuş, devlet hazinesi borç yükü altında ezilmeye başlamıştır. Alacaklarını tahsil etmek isteyen yabancı devletler ise Osmanlı'da gelir yaratan kaynaklara odaklanmıştır. Bunların başında da tütün gelmektedir.

1861 yılında ülkeye tütün ithali yasaklanmış, 1862 yılında tütün gelirlerini yönetmesi amacıyla Duhan İdaresi kurulmuştur (Ünal, 2007: 22). Devletin vergi gelirlerini artırmak amacıyla tütünün kıyyesinden 12 kuruş müruriye vergisi alınmıştır (Dıġırlıođlu, 2007: 23, Ösen, 2006: 1256). 1872 yılında İstanbul ve çevresindeki tütün inhisarı 2 bankere verilmiş ve bu şirket İstanbul'a gelen tütünü alan tek alıcı konumundaki inhisar şirketi haline gelmiştir. Ancak şirketin kötü yönetimi iflas edilmesine yol açmıştır (Kazgan, 1984: 1048-1049). Özel tütün tekeli Rüşumat Emanetine bağlanmıştır (Öztürk ve Keskin, 2011: 137). 1873 yılında ise bandrol sistemi uygulanmaya başlamıştır (Karaca, 2007: 59). Bandrol uygulaması da 1879 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar bandrol uygulaması ile elde edilen gelir, devletin borçlarını ödeyememesi üzerine 1880 yılında Rüşum-ı Sitte İdaresi, 1881 yılında Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne ve 1883 yılında da Reji İdaresi'ne bağlanmıştır.

2. Reji İdaresi

1875 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyerek moratoryum ilan etmesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Borç ödeme gücünü yitiren devlet alacaklarını tahsil ve kontrol etme gücünü de kaybetmiştir. İlk dış borçlanma 1854 yılında Kırım savaşının finansmanı için alınmıştır. Ardından dış borç yaygın bir finansman kaynağı olarak kullanılmış ve 20 yıl gibi kısa bir süre içinde 14 kez dış borçlanmaya başvurulmuştur. Bu tarihten itibaren dış borçlanma neredeyse olağan bir borçlanma türü haline gelmiş, dış kaynağa olan bağımlılık bazı noktalarda devletin faaliyet alanını ve özgür karar alma imkanını kısıtlamıştır.

Osmanlı Devleti 1875 yılında borçlarının yarısını nakit yarısını da %5 faizli tahviller ile ödeyeceğini yabancı devletlerin tepkilerine rağmen ilan edip 30 Ekim 1875 tarihinde kanunlaştırdı. Osmanlı Devleti'nin 1878 Berlin Antlaşmasıyla borçlarını ödeyeceğini beyan etmesine rağmen yabancı ülkeler bu durumdan rahatsız olmuştu. Osmanlı Devleti de yabancı devletlerin iç işlerine müdahale etmesini önlemek adına bir komisyon kurarak, devlete ait Tuz İhisarı, tütün gelirleri, damga resmi, alkollü içeceklerden alınan vergiler, İstanbul ve çevresi balık resmi ve bazı bölgelerden sağlanan ipek öşrü kalemlerinden elde edilen gelirle iç borçların ödenmesine, eğer fazla olursa dış borçların ödenmesine karar verilmiştir. Böylece tütün vergisi borçlara karşılık inhisar edilmiştir (Kazgan, 1985: 707).

1879 yılında ödenemeyen Osmanlı borçlarının yönetimi tütün ve bazı gelirlerin toplanmasını kapsayan Rüsüm-ı Sitte İdaresi'ne verilmiştir (Genç ve Oktar, 2014: 248). Rüsüm-ı Sitte İdaresi bir anlamda Duyun-ı Umumiye'nin pilot uygulaması olmuştur (Noviçev, 1986: 86). Rüsümü Sitte idaresinin ilk yılında tütün vergi geliri 1 000 000 Osmanlı lirasına yaklaşmıştır. 1880 yılında net kar 643 357 Osmanlı lirasıdır, 1881-1882 dönemi net geliri, 728 403 liraya ulaşmıştır bu yüksek karlılık oranı Duhan Nizamnamesinin ve Rüsüm-ı Sitte'nin başarısını göstermektedir. Tütünün bir vergi kaynağı olarak verimliliğini ortaya koyarak devletin bir tütün tekeli kurma gerekliliğini gündeme getirmiş dolayısıyla Avrupalı devletlerin tütüne karşı özel bir ilgi duymalarına neden olmuştur (Morawitz, 1979: 227, Üskül, 2019: 59). Osmanlı topraklarında tütünle ilgili her türlü faaliyeti yakından takip edilmiştir.

Borçların ödenmesi için kurulan Rüsüm-ı Sitte vergi toplama görevinde başarılı olunca Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. Avrupalı devletler önceliğin kendi borçlarının ödenmesine verilmesini isteyerek Osmanlı Devleti'ne içinde tehdit unsurları da barındıracak şekilde baskı yapmışlardır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine 20 Aralık 1881 yılında Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır (Pamuk, 2018: 109). Bu kararnamenin 15.maddesi uyarınca borçların tahsilatı için Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Duyun-ı Umumiye, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Bankası adına birer temsilciden oluşan 7 kişilik bir kuruldur (Lewis, 1997: 677). Bu idarenin faaliyet alanı oldukça geniştir. Borçları tahsil etmek için Rüsüm-ı Sitte'nin elinde bulunan altı vergi gelirine el koyma hakkına sahiptir. Tütün inhisarına el koyma hakkı da aynı kararnamede yer almıştır (Altun, 1995: 14). Böylece Duyun-ı Umumiye 'devlet içinde devlet' konumuna gelmiştir (Parvus Efendi, 2005). Çok geçmeden Duyun-ı Umumiye ile Reji İdaresi kurulmasını isteyen şirketler arasında 27 Mayıs 1883 yılında uzlaşa sağlanarak şirket kurulmuştur. Reji Şirketinin ortakları Viyana'dan Credit Anstalt, Berlin'den S.Bleichröder ve Osmanlı Bankası ile ortaklarından oluşmuştur. Kuruluş nizamnamesindeki adı Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi'nin resmi adı Societe de la Regie Co-interessee des Tabacs de l'Empire Ottoman olan idare 14 Nisan 1884 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır (Batman, 2013: 29, Karaca, 2003: 60). Anstald kredi grubu, Wiener Bank-Verein, Macar Kredi Bankası, Peşte Macar Ticaret Bankası'ndan oluşan Şark-Avusturya Grubu Şark, Anadolu, Bağdat Demiryolları ve tramvay tünel işletmelerinde, İstanbul gaz ve elektrik şirketlerinde Avusturya Macaristan çıkarlarını temsil etmiştir (Toprak, 1982: 96). Berlin'den S.Bleichröder Bankası ise Rothschild ailesiyle yakından görüşmektedir. Rothschildların bankasının Berlin şubesi gibi faaliyet göstermektedir (Ferid, 2008: 42). Osmanlı Bankası'nın merkezi İstanbulda idi. Ancak Paris ve Londra'daki iki komite tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla İngiliz ve Fransız çıkarlarını önceleyen bir tavır sergilemiştir (Eldem, 1994: 159).

Böylece tütünün üretimi, fabrikasyonu, depolanması ve tüketimi 30 yıl boyunca Reji İdaresi'nin kontrolü altına girmiştir. Osmanlı tarım üretiminin yılda 100 000 lirayı aşan öşür gelirin sahip olan ve ihracat içinde en yüksek paya sahip olan gelir kalemi Reji'nin eline geçmiştir (Dığıroğlu, 2014: 231, Oktar, 1992: 44) Reji İdaresi Osmanlı Devleti'nde önceleri bandrol sisteminin uygulandığı bölgelerde Osmanlı Devleti adına 30 yıl boyunca tütün üretimi, alım satımı, depolanması faaliyetlerine hâkim olmak amacıyla kurulmuştur (Oktar, 1992: 44). Reji yöntemi 19 yüzyılda batılı devletlerin görece bağımsız çevre ülkelerinde uyguladıkları bir yöntemdir. Osmanlı Devleti, İran ve Mısır başta olmak üzere bu ülkelerde merkezi bir bürokrasinin ve yönetimin varlığı, sömürgeci güçlerin ülkede yaratılan artık değere doğrudan el koymalarını engelliyordu. Bu duruma çözüm olarak ülkenin kaynaklarının görünürde yine o ülke adına emaneten yönetilmesi ve elde edilen gelirden hükümete sabit bir kira ödenmesi, kalan karın da değişen oranlarda paylaşılmasıdır. Reji sözcüğünü 19.yüzyılda bu amaçla kurulan örgütlerin genel adı olup emaneten ya da vekaleten yönetme anlamına gelmektedir (Altun, 1995: 15-16). Reji İdaresi'ne bırakılan gelirler; mamul tütün satışları, ruhsat gelirleri, ihraç edilen tütünden alınan vergiler, sigara, enfiye, çigneme tütün ithalatından elde edilen gümrük giriş resimleri, Bağdat Musul geliri, faizler ve öteki gelirlerden oluşmaktadır. Öteki gelirlerin kapsamı; İthal puro, ağız tütünü, enfiye ve lisans vergileri ile Mısır, Sisam, Tunus, Karadağ, Sırbistan, Romanya, Doğu Rumeli, Girit, İran'a ihraç edilen tütünler üzerindeki vergilerdi (Doğruel ve Doğruel, 2000: 66).

Reji 1884 yılında önce İstanbul ve İzmir’de ardından Samsun, Adana, Şam ve Halep’te küçük ölçekli fabrikalar işletmiştir (Eldem, 1994: 77). Tütünden elde edilebilecek her türlü gelire sahip olmak isteyen Reji İdaresi dört koldan faaliyetlerini sürdürmüştür. Reji İdaresi Duyun-ı Umumiye’ye 750 000 Osmanlı lirası ödemeyi ve sermayesine %8 faiz ödemesinde bulduktan sonra kalan karı Osmanlı Devleti, Duyun-ı Umumiye İdaresi ve şirket ortakları arasında dağıtmayı taahhüt etmiştir (Autheman, 2002:109). Bu şartlar çerçevesinde Reji’nin elde ettiği gelirden Osmanlı Devleti’ne de ödeme yapılacağı maddesi esasen gerektiği gibi uygulanmamıştır. Reji’nin karını düşük gösterme politikası Osmanlı Devleti’ne yapılan ödemenin de düşük olmasına sebep olmuştur. Kendi menfaatini önceleyen bir tutum sergileyen Reji ciddi eleştirilere konu olsa da faaliyetlerine devam etmiştir.

2.1. Reji ile Üreticinin İlişkileri

Reji İdaresi’nin göreve başlaması Duyun-ı Umumiye’yi memnun etse de borçların ödeneceğine dair bir beklenti oluştursa da göz ardı edilen bir nokta vardı ki o da toplumsal tepkiydi. Reji İdaresi kuruluşundan itibaren tepki çekmiş ve destek bulamamıştır. Tütün üreticisinin şikayetleri arasında ambar yapımı, ruhsatname sorunu, düşük fiyatlı satın alımlar, taahhüt edilen faizsiz kredinin verilmemesi yer almaktadır. Özellikle tütün üreticilerinin mallarını Reji dışında hiçbir yere satamıyor olmaları önemli bir sorundu, ayrıca istedikleri fiyatı alamayacaklarına dair bir beklenti içine de girmişlerdi. Bu olumsuz tablonun yanı sıra tütün kaçakçılığı da oldukça yaygındı. Kaçakçılığı önleme görevinin de Reji’ye verilmesi toplum tarafından yine tepkiyle karşılanmıştır.

Tütün tekelinin çalışma prensibi şöyledir; çifti ürününü yetiştirir, bunu yaparken avanslardan faydalanır, ürettiği tütün yapraklarını kuruttuktan sonra devlete satar. Devlet bu tütün yapraklarını işleyerek mamul ürün haline getirir, bu ürünleri pazarlama kanallarına satar ya da dış satımını yapardı (Güvemli vd, 2016: 207). Bu işleyiş akışında Reji’nin üstüne düşeni yapmadığı üreticiyi zor durumda bıraktığı ve sadece kendi çıkarlarını düşündüğü yönünde toplumsal tepki oluşmuştur. Dönemin basın yayın organlarında Reji’ye yönelik tepki sık sık vurgulanmıştır.

Dönemin basın yayın organlarından Levant Herald Gazetesi’nin 1901 mayıs ayı sayısında Selanik muhabiri bölgenin bol yağışlı bir dönem geçirdiğini ve yüksek hasat beklendiğini bildirmiştir. Serez ve Drama sancaklarında tütün üretimi her yıl artmaktadır, bu artışı sağlayan ise her daim alıma olan hazır tütün alıcılarıdır. Tütünün kar oranı yüksektir ve üretimim pamuk, hububat ve susamın önüne geçmektedir. Duyun-ı Umumiye Drama, İskeçe, Sarışaban, Kavala, Praveşte, Zihna, Siroz, Nevrekep, Cuma-i Bala kazalarının tütün hasılatını tespit etmek için bölgeye müfettiş göndermiştir. Osmanlı Devleti’nde her ilin İstanbul’daki Reji İdaresi’ne bağlı olan müstakil Reji İdareleri vardır (Dıġıroġlu, 2014: 231-232). Mevsimsel koşulların olumlu geçtiği dönemler toplumda olumlu beklenti yaratmıştır. Tütünün alıcısı da hazırdır ve merkezi İstanbul’da bulunan Reji tütün üretimini gerçekleştirildiği her bölgeyi yakından takip etmektedir.

Reji ile üreticiler arasındaki en önemli sorun fiyatlama konusunda ortaya çıkmıştır. Drama kazası köylerinden muhtarlara yapılan şikayetlerde Reji görevlilerinin üreticileri oldukça düşük fiyatlardan ürünlerini satmaya zorladıkları anlaşılmaktadır. Reji kar maksimizasyonu hedefinin bir gereği olarak ürünleri düşük fiyattan satın almak isterken bir yandan da üretime bir sınırlama getirmeyi amaçlamıştır. Bu noktada Reji’nin amacı üreticinin tütünün karlı bir ürün olduğunu düşünmesini engellemek ve üretim alanlarını kendisinin kontrol edebileceği yerlere kaydırmak olduğu görülmektedir (Dıġıroġlu, 2014: 242). Köylüden 20 kuruşa alınan tütünün müthiş bir kâr marjıyla Avrupa’ya 500 liradan satıldığı yönünde haberler yayınlanmıştır (Kantarzade, 1340: 5). Bu kâr marjı köylünün sömürüldüğünü açıkça göstermektedir. Üstelik Reji resmi evraklarda karını düşük gösterdiği için Osmanlı Devleti’ne yapması gereken ödemeyi de eksik yapmıştır. Reji İdaresi’nin temel amacı yalnızca karını artırmak olmuştur. Tütün üretimini daha verimli hale getirmek ya da çiftçinin ihtiyaçlarını zamanında ve eksiksiz temin etmek gibi amaçları hiçbir zaman olmamıştır. Üstelik tütünün tek alıcısı olması nedeniyle sahip olduğu tekel konumu karşısında üreticiler çaresiz kalmış ve Reji’ye boyun eğmiştir.

Reji İdaresi ile tütün üreticileri arasında yaşanan sorunlardan biri ambar ile ilgilidir. Reji imzaladığı anlaşma gereği üretici için depo alanı inşa etmekle yükümlü idi. Böylece üretici bu depo alanında ürünlerini 6 ay muhafaza edecekti. İlk 6 ay üreticiden herhangi bir ücret talep edilmeyecek, 6 ayı aşan kısımlar ise ücretlendirilecekti. Ancak uygulama böyle olmamıştır. Reji anlaşma hükümlerini yerine getirmeyerek çoğu

yerde ambar inşa etmemiş, ettiği yerlerde ise tüketiciyi zor durumda bırakan yüksek kira bedelleri talep etmiştir.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nin 1324 tarihli 23 sayısında Reji İdaresi tütün ekmek isteyen üreticiyi ezdiği, ruhsat vermek ve satın almak konusunda zorluk çıkardığı halde bile ülkeye önemli bir gelir kaynağı olduğu yazılmıştır. Avrupa ve Amerika'dan tütün ürünlerine yönelik yoğun bir talep olduğu, Reji İdaresi'nin ise tütün üretimine ve ticaretine engel teşkil ettiği ifade edilmiştir. Reji İdaresinin süresinin bitmesine 3, 4 sene kaldığı, böylece tütün tarımı ve ticareti konusunda serbest olup, üretim ve satışın artırabileceği yönünde haberler yer almıştır (Deligöz, 2008: 43). Bu ve bunun gibi pek çok haber dönem gazetelerinde yer almıştır. Halkın tepkisi ve diledikleri gibi üretim ve satış yapamamalarının yarattığı mağduriyet açıkça görülmektedir. Aynı gazete Avrupa ve Amerika'nın Osmanlı tütünlerine yönelik taleplerinin yüksek düzeyde olmasına rağmen Osmanlı devletinin Reji nedeniyle tütünden yeterince kar edemediğini yazmıştır. Yazıda oldukça sert cümleler kullanılarak Reji, *dehşetli bir hırsız ve imtiyazlı bir cani* olarak tasvir edilmiştir. İştirak Gazetesi'nde Reji'nin hem üreticiyi hem de tüketiciyi soyduğu, 26 yıllık Reji yönetiminde ülkede tütün ziraatinin mahvolduğu yazılmıştır. İkinci Gazetesi'nde de Reji'nin tütün üreticilerine pek çok zorluk çıkarıp üreticiyi bıktırdığı ifade edilmiştir. Son derece dikkat çekici bir haberde ise Reji'nin üreticiye yaptığı eziyet nedeniyle elli bin kişinin öldüğü, yüz binlerce kişinin sakatlandığı ve bazı üreticilerin Samsun'dan Kafkaslar üzerinden Rusya'ya giderek orada tütün üretimine yardımcı oldukları yazılmıştır. İktisadiyat Mecmuası'nın 2. sayısında Tekin Alp Selanik ve çevresinde Reji aleyhine propogandalar yapıldığını, Balkan Harbi nedeniyle devletin ihtiyaç duyduğu geliri Reji'den temin etmesi üzerine Reji'nin imtiyaz süresinin uzatıldığını yazmıştır (Demir, 2019: 428-435). Yayınlanan tüm bu haberler Reji'ye yönelik toplumsal tepkiyi açıkça göstermektedir. Devletin içine düştüğü çıkmaz nedeniyle Reji'ye göz yumduğu, borç temin etmede yaşadığı güçlükler ve devam eden savaşların finansmanı ihtiyacı nedeniyle Reji'nin olumsuz uygulamalarını görmezden geldiği görülmektedir.

Reji İdaresi tütüne düşük fiyat vermek, üreticiye yüksek faizle kredi vermek, kadın ve çocuk emeğini sömürmek, silahlı güvenlik gücü oluşturmak, bu gücün kaçakçılarla girdiği çatışmalarda binlerce kişinin ölümüne yol açmak, yıllık gelirini düşük gösterip devlete yaptığı ödemenin payını azaltmakla eleştirilmiştir (Oktar, 1992: 54-92). Reji ile yaşanan problemlerin en kapsamlı biçimde ortaya konduğu layihalardan biri Reji Komiseri Nuri Bey'in hazırlamış olduğu layihadır. 1890 yılında hazırlanan layihada Reji İdaresi'nin faaliyetlerine bir an önce son vermesi gerektiği, tütün üretimi ve satışının devletin tekeline olması gerektiği yönünde kapsamlı görüşler bildirilmiştir (Doğruel, 2000: 100-101). Reji İdaresi'nin tütün fabrikalarında çocuk ve kadın işçilerin ucuz emek olarak çalıştırması da eleştirilere konu olmuştur. İş yaşamına yönelik düzenlemelerin yetersiz olması ya da hiç olmaması Reji için avantaj yaratmıştır (Öztürk ve Keskin, 2011: 143). Halkın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve gelir elde etme endişesi kadınları ve çocukları çalışmaya zorlamıştır. Reji ise bu ucuz işgücünü memnuniyetle karşılamıştır.

3. Tütün Yasakları

Osmanlıda tütün kullanımının yasaklandığı dönemler olmuştur. Osmanlıda tütünle ilgili ilk yasak Sultan I.Ahmed ve Genç Osman döneminde görülmüş, en şiddetli yasaklar ise IV.Murat döneminde gerçekleşmiştir (Gözcü ve Çakmak, 2014: 220). Bu yasakların gerekçesi olarak İslam dininin bazı hükümleri gösterilmiştir. Tütünü mubah, mekruh, haram sayan üç görüş bulunmaktadır. Tütünü içmeyi bir bağımlılık olarak değerlendiren yaklaşıma göre tütün içmek mubahtır. Tütün içmenin haram olduğu şer'i delillerle ispatlanamadığı için mubah olduğu kabul edilmiştir. Müslüman bir kişinin bu bağımlılık nedeniyle ibadetlerini aksatması söz konusu ise o zaman tütün içmenin haram olacağı yönünde görüşler mevcuttur (Özen, 2012: 5-6). Bu yasakların temel nedeninin sanılanın aksine dini gerekçeler değil daha çok ekonomik sebepler olduğunu iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Osmanlı devletinde tütün ile ilgili yasaklar emir ve fermanlarla uygulamaya konulmuştur (Karagöz, 2020: 525). İstanbul'da tütünden kaynaklanan yangınların sebep olduğu zarar ve tarım alanlarını zorunlu tüketim malları üretimi için değil tütün için tahsis edilmesiyle ortaya çıkan iktisadi kayıplar yasaklara neden olan unsurlar arasındadır (Ünal, 2007: 17). Naima 1633 yılında İstanbul'da çıkan yangından sonra IV. Murad'ın yasaklar konusunda daha titiz davrandığını bildirir. Cibalıkapı'da bir kayıkhanede çıkan yangın kısa sürede Zeyrek, Unkapanı, Saraçhane'ye sıçramıştır. Yangının kahvehanelerde tütün içenler yüzünden çıktığı yönündeki söylentiler IV. Murad'ı harekete geçirmiştir (Yılmaz, 2012: 1). Ayrıca bazı ilaçlar ve aydınlanmada kullanılan mumlar için balmumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Gerekli mum Manisa ve Biga sancaklarından temin edilmekteydi. Bu bölgede üretilen tütünün böceklenmesini önlemek amacıyla balmumu kullanılmaktaydı. Balmumunun bu amaçla kullanılması aydınlatma için kullanılacak kısmı azalttığı için ürünün fiyatı oldukça artıyor ve saray bu durumdan zarar görüyordu. Böylece Manisa ve Biga

sancaklarındaki kadılara tütün içmemeleri ve ekiminin yapılmaması yönünde emir gönderilmiştir (Baykara, 2004: 303). Tütün yasakları hakkında ekonomik gerekçelerin mi yoksa dini gerekçelerin mi daha baskın olduğu konusu ise tartışmaya açıktır.

Tütün yasağının 1646 yılında kaldırılmasının ardından 17.yüzyılın ortalarından itibaren tütün tarımı hızla artmıştır (Oktar, 1992: 27). Tütün Osmanlı dış ticaretini arttıran önemli bir ürün haline gelmiştir (Dığıroğlu, 2007: 21).

4. Tütün Kaçakçılığı

Osmanlı Devleti'nde tütün kaçakçılığı tütün üzerinden vergi alınmasından önce de görülmüştür. Özellikle tütünün yasaklandığı dönemler olan 1609-1649 yılları arasında tütün kaçakçılığı başlamıştır (Yılmaz, 2005: 127). Ancak tütün üzerine vergi konulmasıyla birlikte kaçakçılık çok daha gözle görünür hale gelmiştir. Tütün kaçakçılığının Reji İdaresi ile etkileşimine gelince, Reji İdaresi ile birlikte kaçakçılığın arttığını söylemek mümkündür (Quataert, 1987: 29). Reji'nin Osmanlı tütün tekeli elinde bulundurduğu yıllar boyunca tütün üretim alanlarının neredeyse hepsinde kaçakçılık yapılmıştır. Hatta Reji döneminde tütün kaçakçılığı öyle yaygın bir hal almıştır ki toplumun her kademesinden kişilerin kaçakçılık olaylarına karıştığı görülmüştür. En ilginç toplum kademesini de askerler ve devlet görevlileri oluşturmuştur (Dığıroğlu, 2014: 256- 258).

Tütün ekiminin yaygınlaşmasıyla birlikte ticareti de artmıştır böylece *diravacı* adı verilen kaçakçı bir grup da ortaya çıkmıştır. Tütün kaçakçılığı yapan yalnızca tütün ticareti ile uğraşanlar değil üretici kesimin de kaçakçılık faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Üretici birimler kendi tüketimleri için ayırdıkları miktarı vergi ödemediği pazara ulaştırarak satmıştır. Ancak tütün tüccarlarının kaçakçılık oranıyla kıyaslandığında üreticilerin kaçakçılığı oldukça düşüktür (Altunsoy, 2020: 564). Devletin tütün haklarını elde eden şirket Osmanlı topraklarındaki tek tütün alıcısı konumuna gelmiştir. Reji İdaresi bu hakları elde ettiği andan itibaren ülkede Reji İdaresi dışında bir yerde tütün bulundurulması suç sayılmıştır (Günaydın, 2009:107).

Üreticiyi kaçakçılığa sevk eden nedenlerin başında Reji'nin düşük fiyat politikası, alımların zamanında yapılmaması, Reji'nin üreticiden ucuza alıp yüksek fiyattan satma politikası gelmektedir. Tüketicileri kaçakçılığa sevk eden itici güç ise Reji tütününün pahalı ve düşük kaliteli olmasıdır (Dığıroğlu, 2014: 259). Tütün kaçakçılığı pasif bir direniş olarak nitelendirilmiş ve bir halk direnişi örneği olduğu ileri sürülmüştür (Georgeon, 2006: 9). Bu direnişe ithal ürünlere yönelik boykotlar, grevler, yerli malını özendirici faaliyetler eşlik etmiştir (Yardımcı, 2021: 5).

Tütün kaçakçılığının Reji İdaresi'ne karşı milliyetçi bir tepki olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır. Ancak Hobsbawm bu görüşün tek başına yeterli olmayacağını, modern organizasyonların istilasına karşı geleneksel bir tavır bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (2010: 134).

Osmanlı Devleti'nde tütün kaçakçılığının artması aslında gizli bir destek görmüştür. Rejiye karşı beslediği olumsuz duygular nedeniyle Osmanlı halkı Reji'ye karşı direnmenin ya da Reji'yi tamamen ortadan kaldırmanın gerekli olduğuna inanıyordu. Bu nedenle birçok kesim tütün kaçakçılığına başvurmuş bazı kesimler de bu kaçakçılık faaliyetlerine göz yummuştur (Quataert, 1987: 27-28). Köylü Reji'yi *kendi ettiği tütünün içimine bile müdahale eden kanlı ve dolandırıcı bir çete* olarak görmekteydi (Emiroğlu, 1993: 34). Bu çeteye mücadele etmenin bir yolu da kaçakçılık yapmak ya da buna göz yummak olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Ülke içinde kolcular ile kaçakçılar arasında sık sık silahlı çatışmalar yaşanmıştır. 1901 yılında kolculardan ve halktan ölenlerin sayısı 20 000'ini aşmıştır. Sakatlananlar hakkında ise net bir bilgi bulunmamaktadır (Mutluçağ, 1967: 35).

Reji kaliteli tütünün iç pazara satılmasını ya da kaçak yollardan ihraç edilmesini önlemeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Çözümü ekim alanlarını sınırlandırmakta bulmuştur. Tütün ekimi için ruhsat alınması başka bir soruna yol açmıştır. Tütün ekimi için zamanında başvurmayan, şartname kurallarına uymayan üreticilere kaçakçı muamelesi yapılmış, ekim alanları söktürülmüş, bu durum üretici ile Reji arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. Kaçakçılık ile devletin gereken şekilde mücadele etmemesi toplumun gözünde aslında devlet otoritesini sarsmıştır. Güvenlik şartlarını devletin yeterince sağlamadığını gören kaçakçılar faaliyetlerine devam etmiş bu durum ise sıradan vatandaşın devlete olan güvenini sarsmıştır.

5. Reji İdaresi ile Osmanlı Devlet'inin İlişkileri ve Dış Borçlar

1884-1885 döneminde 1.2 milyon lira olan şirket geliri 1906-1907 yıllarında 2.6 milyon dolara yükselmiştir. Tütün üzerinden elde edilen gelirler Reji denetiminde Duyun-ı Umumiye kanalıyla yabancı tahvil sahiplerine aktarılmıştır. Osmanlı Devleti 1913 yılında Reji İdaresi'nden borç aldığı kendi kaynağına borçlanmış ve son derece tuhaf bir deneyim yaşamıştır (Ekinci, 2008: 371).

Tablo 1. Tütün Gelirinin Paylaşımı

Paylaşılacak karın dilimleri	Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Payı	Osmanlı Hükümetinin Payı	Reji İdaresi'nin Payı
500 000 Liraya kadar	35	30	35
500 000-1 000 000	34	39	27
1 000 000-1 500 000	30	52	18
1 500 000-2 000 000	20	70	10
2 000 000 üzeri	15	75	10

Müdersioğlu, A. (1990), 130

Bu tablo uyarınca gerçekleşmesi gereken dağılım pratikte gerçekleşmemiştir. Reji İdaresi karını gizlemeyi başarmıştır. Reji kuruluşunu izleyen ilk 3 yıl zarar ettiğini beyan etmiş ve Paris Borsası'nın bu durumu yalanlamasına kadar tavrını sürdürmüştür. Dördüncü yıl kar ettiğini açıklamak zorunda kalan Reji bu sefer de kar oranlarını oldukça düşük göstermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ni ödemesi gereken tutardan daha düşük bir miktar ödeme yapmıştır. Dördüncü yıldan itibaren ödediği pay tutarını imtiyaz süresinin sonuna kadar devam ettirmiştir (Müdersioğlu, 1990:131).

Çiftçiye kredi verme konusunda sorunlar yaşanmakla birlikte Reji kredisinin ülke adına olumlu sonuçları olduğu da söylenebilir. Üretici, tüccar ve yüksek faizli kredi veren tefeci ile uzun süre mücadele etmiştir. Reji İdaresi'nin faizsiz kredi uygulaması ile bu mücadele uygulamadaki tüm sorunlara ve yetersizliklere rağmen kısmen sona ermiştir (Üskül, 2019: 69). Belki de Reji'nin tek olumlu katkısı olarak hayata geçen bu uygulama aslında üretici kesimi destekleyen bir bankacılık sistemine duyulan ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Osmanlı ekonomisinde gelişmiş bir bankacılık sisteminin olmaması üreticiyi çaresiz bırakarak tefecilerin eline düşmesine neden olmuştur.

Reji İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı topraklarında 450 kadar tütün fabrikası (küçük ölçekli olanlar dahil) kapanmıştır. Yerli üreticiler zarar görmüş, milli sermaye azalmış ve bazı üreticiler ülkeyi terk etmiştir. 1882 ve 1883 yıllarında tütün tekeli işletmelerinde 500'ü fabrika işçisi olmak üzere 4200 ila 4500 kişi çalışmaktaydı. Yıllık ücret tutarı ise yaklaşık 270 000 lira idi. Reji İdaresi döneminde ise çalışan yabancı işçi sayısı artmış, yerli işçilerin özellikle vasıfsız olanların işlerini kaybettiği görülmüştür. İşlerinde çalışmaya devam eden işçiler ise düşük ücretlere razı olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum Reji ile İşçiler arasında gerilime neden olmuştur (Akpınar, 1998: 14).

Reji ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gergin bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Devlet kendi ülkesinde yabancı bir şirketin güçlenmesinden rahatsızlık duymuş ve rahatsızlığı açıkça ortaya koymuştur. Kaçakçılıkla gerektiği şekilde mücadele edilmemesi Reji tarafından, devletin kendilerine yönelik olumsuz tavırlarının bir tezahürü olarak algılanmıştır. Ancak hem devlet hem de Reji şu durumun farkındadır, Osmanlı Devleti içinde bulunduğu borç yükünden kurtulabilmek için Reji'nin faaliyetlerine göz yummak zorundadır. Üstelik devam eden savaşlar, ard arda alınan mağlubiyetler devleti ekonomik açıdan dar boğaza sürüklemiştir. Ekonominin bu dip dönemlerini fırsata çeviren Reji Osmanlı Devleti'ne borç vermeyi kabul etmiş, böylece imtiyaz süresini de uzatmıştır. Reji İdaresi'nin sözleşme tarihi 1914 yılında bitecekti. Osmanlı Devleti de Reji'den kurtulup tütün üzerinde devlet tekeli kurmayı planlıyordu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla iktisadi açıdan güçlük çeken Osmanlı Devleti Reji'den borçlanarak savaş için 1 500 000 Osmanlı Lirası finansman sağlamıştır. Karşılığında ise 1914 yılında imtiyaz süresi dolacak olan Reji ile yeni bir sözleşme imzalanarak imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılmıştır (Öztürk ve Keskin, 2011: 126). Devlet Reji'nin varlığından rahatsızlık duysa da iktisadi koşullar nedeniyle Reji'ye katlanmak zorunda kalmıştır.

Tablo 2. 1882-1908 Yılları Arasında Osmanlı Borçlarına Karşılık Duyun-ı Umumiye İdaresinin Tahsis Edeceği Net Hasılat Değerleri

Yıllar	Tütün Öşrü ve Tekeli(Osmanlı Lirası)
1882-83	888 429
1883-84	870 694
1884-85	794 945
1885-86	868 255
1886-87	842 114
1887-88	842 070
1888-89	823 467
1889-90	833 455
1890-91	818 382
1891-92	877 652
1892-93	888 559
1893-94	892 067
1894-95	927 140
1895-96	894 292
1896-97	861 793
1897-98	800 513
1898-99	814 003
1899-1900	792 857
1900-1901	834 681
1901-1902	890 852
1902-1903	970 185
1903-1904	1 015 962
1904-1905	996 146
1905-1906	995 790
1906-1907	1 022 553
1907-1908	1 059 422

Kazgan, H. (1985), 713

1854 yılında Kırım Savaşı'nın finansmanını kendi imkanlarıyla sağlayamayan devlet dış borçlanmaya yönelik tüm olumsuz görüşlere rağmen yurt dışından borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda İngiltere'den 3 milyon sterlin borç alınmıştır. Bu borçlanmanın önemi aslında anlaşmanın maddelerinde gizlidir. Anlaşma gereği İngiltere ve Fransa verilen borcun savaşın finansmanında kullanıldığından emin olmak için birer komiser görevlendirmiştir (Blaisdell, 1940: 43-44). Böylece yabancı devletler Osmanlı maliyesi üzerinde ilk denetimi de sağlamıştır. Bu borçlanmanın ardından dış borç sıradan bir borçlanma halini almıştır. 1869-1875 arasında alınan borç tutarı 1854-1868 yılları arasındaki tutarın 2 katına ulaşmıştır (Pamuk, 1984: 55-56). Ekonomileri dış borçlanmaya iten nedenler arasında bütçe açıkları, ödemeler dengesinin açık vermesi, dış ticaret bilançosu açıkları, alınan borçların verimli yatırımlarda kullanılması yerine savaşın finansmanında kullanılması sayılabilir. Osmanlı Devleti'nde sayılan tüm bu nedenler dönem itibarıyla mevcuttur, üstelik uzun süren ve mağlup olunan savaşların ekonomik yükü oldukça ağırdır. Tüm bu gerekçeler nedeniyle Osmanlı Devleti sürdürülemez bir borç yapısının içine girmiştir.

II. Abdülhamid'in 1876 Meclis açılış konuşması şöyledir;

'Babam I. Abdülmecit Tanzimat'ı başlatıp ülkenin huzur içinde refaha ulaşması için gereken her tedbiri almış, işler de iyiye gider olmuşken Kırım Savaşı çıktı. Savaş dolayısıyla harcamalar arttı. O zaman değin kimseye bir akçe borcu olmayan hazinemiz borçlanmak durumunda kaldı. Borç kapısı işte böyle açıldı. Ama iç ve dış gailelerin sonu gelmedi. Devlet mali sıkıntıyı yenedi. Ödemeler durduruldu. Bu tutum dürüst bir hareket sayılmaz. Bu borç yaparak finansman, o günü, o anı kurtarır ama geleceği sıkıntıya sokar. Bu sıkıntı bizim tahta çıktığımız şu anda bütün ağırlığıyla karşımızdadır. Biz istibdat idaresine son vermeyi, demokrasinin bütün bu güçlükleri yenmeye kadir olacağına inandığımız için karar verdik. Hepinizden ricam şudur; el ve

gönül birliği ederek gerekli tedbirleri alın, çıkması yararlı olan yasaları çıkarın, mali reform yapın, ülkeyi bu sıkıntılı durumdan çıkarın'. (Gürsoy, 1984: 18).

Tablo 3: Dış Borçlar (1854-1874)

İstikraz tarihi	Anapara(OL)	Safi bedel(OL)	Faiz %	Borçlanma Nedeni
1854	3 300 000	2 640 000	6	Kırım Savaşı'nın finansmanı
1855	5 500 000	5 644 375	4	Bütçe açığı
1858	5 500 000	4 180 000	6	Kaimenin bir kısmının tedavülden kaldırılması
1860	2 240 942	1 400 588	6	Eski borçların ödenmesi
1862	8 800 000	5 984 000	6	Sultan Abdul Aziz'in mali ıslahat girişimleri, kaimelerin %40'ının satın alınması ve kalanının borç senedi olan tahvillerle değiştirilmesi
1863	8 800 000	6 248 000	6	Galata bankerlerine olan dalgalı borçları azaltmak ve ayarı bozuk olan paraları ortadan kaldırmak
1865	6 600 000	4 356 000	5	Eski borçların anapara ve faiz ödemeleri
1865	40 000 000	20 000 000	6	Borçlara karşı çıkarılmış olan tahvillerin hükümet tarafından uzun vadeli ve harici bir istikraza dönüştürülmesi
1869	24 444 442	13 200 000	3	Bütçe açıkları ve dalgalı borçların ödenmesi
1870	34 848 000	11 194 920	6	Rumeli demiryolları inşası için
1871	6 270 000	4 577 100	9	Borç anlaşması credit General Ottoman ve Londra'da Chon Sons ve Dent Palmer ile borç anlaşması yapılması
1872	5 302 220	5 222 686	5	Hükümetin çıkardığı tahvillerin credit General Ottoman ve Austo Ottoman Bankası tarafından %98,5 ihraç fiyatıyla satın alınması
1873	12 612 110	6 832 551	6	Devletin 1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyeceğini anladığından 1873 ikinci tertip umumi borçlar tahvilleri ihracı
1874	44 000 000	19 140 000	5	Vadesi dolan dış borç ve faizlerin ödenememesi nedeniyle devletin umumi gelirleri karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası'nın imtiyazları genişletilmek şartıyla bankadan borç alınması
	238 773 272	127 120 220		Toplam borç

Dikmen, N. (2005), 143

1854-1874 döneminde çıkarılan tahvillerin itibari kıymetinin 5 298,7 milyon frank, fiili ele geçen paranın da 3 012,9 milyon franktır. Tahviller başabaş fiyatları üzerinden satılmamış, ortalama ihraç fiyatı %56,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti %43,2'lik fazladan borç yükü altına girmiştir (Dikmen, 2005: 144).

Tablo 4: 1886-1903 Arası Dış Borçlar

İstikraz tarihi	Anapara	Ele geçen meblağ	Faiz %	Borçlanma nedeni
1886	6 500 000	6 500 000	5	Osmanlı Bankası'ndan muhtelif tarihlerde alınan avansların düzenli borçlar haline çevrilmesi
1888	1 650 000	1 155 000	-	Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı mühimmat bedelinin ödenmesi
1890	8 609 996	6 457 497	4	Mümtaz tahvillerin tebdile tabi tutulması
1890	4 999 500	4 399 560	4	İç ve dalgalı borçların muntazam borca tahvili
1891	6 316 920	5 685 228	4	Borç karşılığı yeni tahvil çıkarılması, Osmanlı Bankası ve Rothscil firması tahvillerin tümün %90 fiyatıyla satın almıştır
1893	1 000 000	700 000	4	Bütçe açıklarını karşılamak
1894	32 400 000	23 814 000	4	Rumeli demiryollarının imtiyazını alan şirketin 1885 yılında hükümete verdiği avansın ödenmemiş kısmı olan 20 637 624 frankın ödenmesi
1894	8 212 340	7 473 229	3,5	1854 ve 1871 istikrazlarının tahvili
1896	3 272 720	2 781 812	-	Rumeli Demiryolu Kumpanyası'na yapılacak ödeme, Girit isyanı ve Ermenistan olayları nedeniyle ortaya çıkan ek giderler
1902	8 600 000	6 880 016	4	Gümrük istikrazı tahvili
1903	2 376 000	2 376 000	-	Konya'dan Basra Körfezine uzanacak demiryolunun finansmanı
1903	48 960 000	39 902 400	-	1888 tarihli Balık avı istikrazının tahviline karar verilmesi

Yeniay, İ.H. (1964), 23

Bu bağlamda kırılma noktalarından bahsetmek yerinde olacaktır. İlk kırılma noktası 1838 Baltalimanı Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti bağımsız bir ticaret politikası izleyemez duruma gelmiştir. Yurt dışından ithal edilen yabancı ürünlerle rekabet edemeyen yerli sanayi zarar görmüş, yurt içi piyasayı ithal ürünler ele geçirmiştir. Dolayısıyla dış ticaret açıkları ve bütçe açıkları hızlı bir artış trendine girmiştir. Bir diğer kırılma noktası Kırım Savaşı'nın finansmanı sorunudur. Gelir yaratmada zorlanan devlet savaşın finansmanı için çaresiz kalmıştır. Kırım Savaşı'nın finansmanı en görünür neden olsa da bu sürdürülemez borç dinamiğinin başlangıcını 16.yüzyıl ortalarından itibaren gözlemlenen mali bunalımda aramak gerekir. Mali bunalımın derinleşerek devam etmesi bütçe dengesinde bozulmalara yol açmıştır.

TBMM açılmasıyla birlikte Reji İdaresi ile ilgili düzenleme yapılmıştır. İlk bütçe görüşmelerinde Reji'nin varlığı kabul edilmiş ancak vergilerin Ankara Hükümeti'ne ödenmesine karar verilmiştir. Reji nihayetinde 26 Şubat 1925 tarihinde kabul edilen 558 sayılı Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun ile 4 milyon Türk lirasına satın alınarak devletleştirilmiştir. 1933 yılında da Tekel kurulmuştur (Öztürk ve Keskin, 2011: 147).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan itibaren dış ticareti kontrol etme yetkisini kaybetmesi oldukça kısa süre sonra ülke ekonomisinde mali dengelerin bozulmasına yol açtı. Baltalimanı Antlaşması ile birlikte ucuz ithal ürünlerin ülkeyi istila etmesi ve bu ürünlerle rekabet edemeyen Osmanlı esnafının her geçen gün zor duruma düşmesi görünen en belirgin etkilerdi. Ancak kısa süre sonra devlet gelir yaratmakta zorlanmaya başladı. Yurt içi üretimin arttırılamaması, çoğunlukla Osmanlı hammaddelerinin ihraç edilmesi ve bu hammaddelerin yurt dışında işlenerek mamül ürün şeklinde ülkeye dönmesi dış ticaret dengesini bozmuştu. Üstelik yurt içinde üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan makine, teçhizat hatta kalifiye eleman ihtiyacı yurt dışına bağımlılığın en bariz göstergeleriydi. Gerekli teknoloji transferi sağlansa bile bunu

kullanacak nitelikli eleman bulmak son derece güçtü. Tüm bu kısıtlar ekonominin üretim hacminin düşük seyretmesine yol açıyordu.

Ekonomide yaşanan sorunlara bir de devam eden savaşlar, alınan mağlubiyetler eklenince devlet mali açıdan oldukça zor duruma düştü. 1853 Kırım Savaşı'nın finansmanı ivedilikle çözülmesi gereken bir problemdi. Savaşın finansmanını yurt içi kaynaklarla finanse edemeyeceğini gören devlet çaresiz bir şekilde dış borçlanmaya başvurmak zorunda kaldı. Osmanlı idarecileri ve toplum her ne kadar dış borçlanmaya karşı tavır sergilemiş olsalar da artık bu bir zorunluluk haline gelmişti. Böylece devlet ilk dış borçlanmayı yapmış oldu. Ancak ne yazık ki bu son borçlanma olmadı, devlet bu tarihten itibaren sık sık yabancı kaynaklara başvurarak borçlandı, bir süre sonra da dış borçlanma olağan bir borçlanma şekli haline geldi.

Borçların ödenmesi gelir yaratmakta zorlanan Osmanlı ekonomisi için oldukça güçtü. Alınan borçların gelir yaratan yatırımlarda kullanılamaması, savaşın finansmanı için harcanması ekonomiyi borcun borçla kapatıldığı bir döngüye sürükledi. 1875 yılında devletin artık borçlarını ödeyemeyeceğini açıklaması Avrupalı borç verenleri endişeye sürükledi. Alacaklarını nasıl tahsil edeceklerini planlamaya başladılar. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin yakından takip ettikleri verimli üretim alanları daha da önemli hale geldi. Tütün en dikkat çeken üründü. Tütünden elde edilen gelire bir şekilde el koyarak alacaklarını tahsil etmek öncelikli amaçları haline geldi. Bu amaç doğrultusunda ilk önce 1879 yılında Rüşumu Sitte İdaresi kuruldu. Böylece tütün başta olmak üzere birtakım gelirlerin bu idarenin yönetimine verilmesi sağlandı. Rüşumu Sitte'yi ileride kurulacak olan Duyun-ı Umumiye'nin hazırlık aşaması olarak değerlendirmek mümkündür. Rüşumu Sitte'nin ilk yılında gelir seviyesinin tatmin edici düzeyde olması dikkatleri tütün üzerine toplamıştır. Tütün üzerinden elde edilecek geliri artırmanın yolları aranmaya başlanmıştır. 1881 yılında tütünden elde edilen gelir Duyun-ı Umumiye'ye bağlandı. Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlamak için gelir yaratıcı her türlü faaliyeti denetlemek isteyen bu kurumun çabaları sonucunda 1883 yılında Reji İdaresi kurulmuş oldu.

Reji İdaresi Duyun-ı Umumiye'yi memnun eden bir kurum olsa da Osmanlı Devleti'ni ve halkı son derece rahatsız eden bir şirket olmuştur. Tütünün ülkedeki tek alıcısı konumuna gelmesi nedeniyle bir tekel gücüne sahip olan şirketin bu gücü üreticinin aleyhine kullanmıştır. Kar maksimizasyonu hedefi doğrultusunda faaliyet gösteren Reji üreticinin sorunları, ihtiyaçları ya da verimliliğin artırılması gibi konularla ilgilenmemiş yalnızca tütünü üreticiden ucuza alıp yüksek fiyattan satmaya odaklanmıştır. Bu yaklaşım üreticinin Reji'den şikayetçi olmasına yol açmıştır. Ürünü ucuza Reji'ye satmak zorunda kalan üreticinin tütün üretimi, dağıtımı, depolanması gibi konulardaki talepleri dikkate alınmamıştır. Reji İdaresi'nin anlaşma gereği inşa etmesi gereken depo alanlarını inşa etmediği, ettiği durumlarda ise yüksek kira bedelleri istediği ve üreticiyi zor duruma düşürdüğü görülmüştür. Üretici bazı bölgelerde özellikle Karadeniz bölgesinde Reji İdaresi'nden çok rahatsız olduğu için üretimi bırakıp Rusya'ya gitmiş ve burada tütün üretimine destek olmuştur. Reji'den şikayetçi olan ve ürününü Reji'ye satmak istemeyen üretici bu sefer yasa dışı yollara başvurmuş tütün kaçakçılığı artmıştır. Üstelik bu kaçakçılığa devletin göz yumduğu ya da en azından gerekli şekilde kaçakçılıkla mücadele etmediği görülmüştür. Devlet görevlileri ve bazı askerler kaçakçılığı görmezden gelen bir tutum sergilemişlerdir. Kaçakçılığı önlemek isteyen Reji kendi kolluk kuvvetlerini kurmuş, kaçakçılarla silahlı çatışmalara girmiştir. Bu çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ya da sakatlanmıştır. Devletin kendi güvenlik gücü dışında bir yapının halk ile çatışmaya girmesi Reji'ye yönelik olumsuz bakış açısını daha da pekiştirmiştir. Dönemin basın yayın organları Reji İdaresi ile ilgili oldukça sert yazılar yayınlamış, üreticinin sesi olmaya çalışmıştır. Reji İdaresi ise süreci yönelik herhangi bir tavır değişikliğine gitmemiş karını öcelemeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti ise Reji'nin kötü idaresinin farkındadır ancak içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar gerekli karşılığın verilmesini engellemektedir. Reji İdaresi karını resmi belgeler üzerinde düşük göstererek anlaşma gereği Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken payı da düşük ödemektedir. Reji İdaresi'nin aslında yalnızca halkla değil devletle ilişkileri de iyi değildir. Osmanlı Devleti de Reji İdaresi'nin imtiyaz süresinin sona ermesiyle bir tütün tekeli kurmayı planlamaktadır. Reji İdaresi'nin imtiyaz süresinin sona ermesine çok yakın bir zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı Devleti'nin finansman ihtiyacı çekmesine neden olmuştur. Her türlü fırsatı değerlendirmek isteyen Reji İdaresi Osmanlı devletinin finansman ihtiyacını sağlamış karşılığında ise 1914 yılında bitecek olan imtiyaz süresini 15 yıl daha uzatmıştır.

Reji İdaresi Osmanlı Devleti'nde tütün üretimi, dağıtımı, depolanması faaliyetlerini yöneten, tütünü üreticiden ucuza alıp pahalıya satan, bu sayede elde ettiği geliri sözleşme şartlarına uygun olmayan şekilde dağıtarak Osmanlı devletini zarara uğratarak kendi çıkarını maksimize eden, üreticiyi zor durumda bırakan, kendi kolluk güçleriyle kaçakçılarla silahlı mücadeleye giren, halkın nefretini kazanmış olan bir idaredir. Böylesine olumsuz nitelikleri olan bir kurumun uzun süre Osmanlı tütün üretimi ve satışını elinde tutmasının tek nedeni de

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardır. Devletin borçlarını ödeyememesi, gelir yaratan yatırımlar gerçekleştirememesi ve bir kısır döngü içine giren borç dinamiği bu şirkete uzunca bir süre tahammül etmesine yol açmıştır.

Kaynakça | References

- Akhisari, A. (2015), *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akpınar, M. (1998), *Reji İdaresi (1908-1925)*, Trabzon: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altun, M. (1995), *Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül Menfaa Reji İdaresi*, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunsoy, B. (2021), Reji Uygulamalarını ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon Bölükleri, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40),547-602.
- AuthemaN, A. (2002), *Bank-ı Osmani-i Şahane*, İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.
- Batman, M. (2013), *Tobacco Smuggling In The Black Sea Region Of The Ottoman Empire 1883-1914*, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykara, R. (2004), Ehlikeyfin Kitabı, (Haz: Fatih Tıgılı) içinde, *Osmanlı Devleti'nde İlk Tütün İçme Yasağı ve İktisadi Sebebi* (s. 301-304), İstanbul: Kitabevi.
- Blaisdell, D. (1940), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü*, İstanbul: T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayını, Yayın No: 24.
- Çiftçi, C. (2014), I.Uluslararası Düzce Tarih ve Kültür Sempozyumu Kitabı, A.Ertuğrul (Ed.) içinde, *Düzce'de Tütün Üretimi ve Reji İdaresi (s.170-181)*, Gaye Kitabevi.
- Deligöz, O. (2008), *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, K. (2019), II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basımında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 22, sayı 41.419-445
- Dikmen, N. (2005), Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19 (2), s. 137 – 159.
- Dığıroğlu, F. (2007), *Trabzon Reji Şirketi (1883-1914)*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2014), Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLIII, 227-272.
- Doğruel, F.- Doğruel. S. (2000), *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Ekinci, M. F. (2008), *Türkiye'nin Mali İntiharı*, Ankara: Platin.
- Eldem, V. (1994), *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Emiroğlu, K. (1993), Trabzon'da II. Meşrutiyet'te Tütün Rejisiyle Mücadele, *Trabzon Dergisi*, Sayı 3, 34-45.
- Ferid, H. (2008), *Osmanlıda Para ve Finansal Kredi*, cilt III Bankacılık, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Genç, H., Oktar, T. (2014), Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün, Mercimek vd, (Ed) içinde, *Tütün İdaresinin Rejiden Tekele Dönüşümünün Hikayesi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Georgeon, F. (2006), *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*, İstanbul: çev.: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları.
- Gözcü, A., Çakmak, F. (2014), Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün, Mercimek vd (Ed) içinde, *Osmanlı Toplumunda Tütün Merkezli Çatışma Alanı: Kolcular ve Ayıngacılar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Günaydın, G. G. (2009), Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, cilt 7, sayı 7, 105-116.

- Gürsoy, B. (1984), 100. Yılında Düyun-U Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c 10, 1-43.
- Güvemli, O., Zeytinoğlu, A. Emin, E. (2016), Osmanlı İmparatorluğunda Çift Yanlı Kayıt Yönteminin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Sanayi İşletmesinde İlk Kez Uygulanması: Tütün Rejisi Örneği, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Temmuz (11),197-223.
- Hobsbawm J. E. (2010), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik 'Program, Mit, Gerçeklik'*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kantarzade, Ş. R. (1340), *Acı Hakikatler, Reji'yi Nasıl Mağlup Ederiz*, Bursa: Matbuayı Orhaniye.
- Karaca, A. (2007), Tütün Kitabı, G.Naskali (ed), *Osmanlı İmparatorluğunda Reji Ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni (s.56-73)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karagöz, F. G. (2020), 17.Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şeriye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması, *Hacettepe HFD*, 10(2), s.494-554.
- Kazgan, H. (1984), *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli*, Ekonomi Ansiklopedisi 3, Pagmaş Yayınları.
- Kazgan, H. (1985), *Düyun-ı Umumiye*, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 691-716,3, *İletişim Yayınları*.
- Lewis, B. (1997). *Düyun-ı Umumiye*, The Encyclopaedia, Brill.
- Morawitz, C. (1978), *Türkiye Maliyesi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.
- Mutlucağ, H. (1967), Düyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu, *Belgelerle TÜRK Tarihi Dergisi*,2, 32-37.
- Müdersioğlu, A. (1990), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Naima, M. (2007), *Tarih-i Naima*, Cilt II-IV, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Noviçev, A.D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev.Nabi Dinçer, Ankara: Onur Yayınları.
- Oktar, T. (1992), *Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Ösen, S. (2016), 20.Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağında Tütün Üretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, *Kocaeli Büyükşehir Yayınları*.
- Özen, Ş. (2012), *Tütün*, TDVİA, cilt 42.,5-9.
- Öztürk, M. Y., Keskin, N. E., (2011). Osmanlıda Yabancı Yatırımlar Duyunu-ı Umumiye ve Tütün Rejisi, *Memleket Siyasi Yönetim*, 6/16, 116-150.
- Pamuk, Ş. (2018), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Parvus, E. (2005), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*. (Haz: Muammer Sencer), İstanbul: İleri Yayınları.
- Quataert, D. (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, z. (1982), *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Ünal, M. (2007), Tütün Kitabı, G.Naskali (Ed), içinde *Tütünün Dört Yüzyılı*, Kitabevi Yayınları,(s.17-33), İstanbul.
- Üskül, Z. (2019), *Hüdavendigâr Vilayetinde Tütüncülük ve Reji İdaresi*, Bursa: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yardımcı, E. (2020), Reji Dönemi Tütün Kaçakçılığının Toplumsal Anlamı ve Temsilleri, *Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, sayı 49, 103-122.
- Yeniay, İ. H. (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul: İ .Ü. İktisat Fakültesi, Yayın No:150, Ekin Basımevi .

Yılmaz, F. (2005), *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili, 1600-1883*.İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, F. (2012), *Tütün*, TDVİA, cilt 42,1-4.